

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-4-6>**Кропивницький Микола Олександрович,**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права

Львівського інституту Приватного акціонерного товариства

«Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

вулиця Караджича, 29Б, Львів, 79054, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0981-0774>

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

У статті розглянуті окремі проблемні аспекти соціального захисту працівників правоохоронних органів України.

Підкреслено, що до системи правоохоронних органів України (як сукупності системних, структурованих ієрархічних зв'язків, що охоплюють взаємопов'язані і впорядковані елементи цілісної системи, що утворюють стійку цілісну організовану систему правоохоронних органів та інших суб'єктів правоохоронної діяльності, що забезпечують охорону та захист прав і законних інтересів громадян, безпеку суспільства і держави від протиправних посягань) слід віднести спеціально створені державні правоохоронні органи, для яких виконання правозастосовних та правоохоронних функцій є основним функціональним призначенням, які мають чітко визначені законодавчі завдання та правоохоронну функцію й покликані забезпечити: охорону прав і свобод громадян; захист життя громадян; охорону та захист інтересів суспільства і держави; державну безпеку; охорону державного кордону; функціонування економіки держави; виконання кримінальних покарань; публічну безпеку і порядок; правопорядок і військову дисципліну серед військовослужбовців Збройних Сил України; охорону органів державної влади України та посадових осіб, вживають заходи із запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень.

Проаналізовано запропоновані в науковій літературі дефініції поняття «працівник правоохоронного органу» та відповідна судова практика щодо тлумачення його змісту. Розкрито зміст поняття «соціальний захист працівників правоохоронних органів». Запропоновано шляхом систематизації наявних положень щодо соціального захисту працівників правоохоронних органів ухвалити єдиний законодавчий акт, який би передбачав і регулював всі необхідні соціальні гарантії для забезпечення адекватного рівня життя та соціального захисту цієї категорії державних службовців.

Ключові слова: *верховенство права, колектив державних службовців, права людини, режим законності й правопорядку, соціальні гарантії.*

Kropyvnytskyi Mykola. ON THE ISSUE OF SOCIAL SECURITY OF LAW ENFORCEMENT EMPLOYEES OF UKRAINE: PROBLEMATIC ASPECTS

The article examines some problematic aspects of social security of law enforcement employees of Ukraine.

It is emphasized that specially created law enforcement bodies for which the performance of law enforcement functions is the main functional purpose, which have clearly defined legislative tasks and law enforcement functions are designed to ensure: protection of the rights and freedoms of citizens; protection of citizens' lives; protection of the interests of the society and the state; state security; protection of the state border; functioning of the state economy; enforcement of criminal penalties; public safety and order; law and order and military discipline among servicemen of the Armed Forces of Ukraine; protection of state authorities of Ukraine and its officials should be included in the system of law enforcement agencies of Ukraine as a set of systemic, structured hierarchical relationships, covering interrelated and ordered elements of a complete system, forming a stable, integral, organized system of law enforcement agencies and other subjects of law enforcement activity, ensuring the protection of the rights and legitimate interests of citizens, public safety from unlawful encroachments.

The definitions of the concept of "law enforcement employee" proposed in the scientific literature and the corresponding judicial practice regarding the interpretation of its concept are analyzed. The concept of "social protection of law enforcement employees" is revealed. It is proposed to adopt a single legislative act that would provide and extensively regulate all necessary social guarantees to ensure an adequate standard of living and social security of law enforcement employees by systematizing the existing provisions on social security of this category of public servants.

Key words: *rule of law, a collective of public servants, human rights, law and order regime, social guarantees.*

Вступ. Рівень розвитку свободи та демократії у суспільстві визначається не стільки декларуванням цінності прав та свобод людини, ратифікацією міжнародних нормативно-правових документів у сфері прав людини й громадянина, скільки наявністю дієвого механізму реалізації прав і свобод людини, який передбачає гарантії їх забезпечення й захисту. Людина, її права й основоположні свободи становлять найвищу соціальну цінність у правовій державі, саме на їхнє забезпечення має бути спрямована уся діяльність держави. Конституція України й чинне законодавство закріплюють за державою в особі компетентних органів функцію захисту прав і свобод людини, яка передбачає можливість звернутися за захистом своїх законних прав та інтересів [1, с. 120–121]. Цими компетентними органами є саме правоохоронні, які виконують внутрішні функції держави, зокрема, й охоронну, сутністю якої є захист прав і свобод громадян, дотримання режиму законності й правопорядку, забезпечення охорони всіх суспільних відносин, що встановлюються й регулюються правом [2, с. 7].

Власне, оскільки правоохоронні органи є структурно організованими колективами наділених спеціальними владними повноваженнями службовців – працівників правоохоронних органів, то від належного рівня їх соціального захисту безпосередньо залежить прозорість і ефективність діяльності цих органів у рамках верховенства права. На жаль, має рацію А. І. Суббот, який акцентує на системному характері порушення конституційних прав працівників правоохоронних органів в контексті їх соціального захисту впродовж останніх років: так, спектр мотивів до ефективної роботи збузився винятково до примусової мотивації, а система правоохоронних органів часто перетворюється на каральний орган, який у першу чергу, так би мовити, «карає» своїх працівників [3, с. 27].

Матеріали та методи. Окремі аспекти соціального захисту працівників правоохоронних органів розглядали в своїх працях В. В. Альошин, Є. І. Білокур, О. І. Бутрин, О. О. Гудима, А. Л. Калімбет, Л. М. Князькова, М. Л. Смо-

лярова, А. І. Суббот, В. І. Фелик, О. Й. Хомин, О. М. Шармар, Н. В. Шміло та ін., водночас динаміка розвитку соціально-забезпечувального законодавства актуалізує потребу подальшого наукового осмислення досліджуваної проблематики. Відповідно, *метою* статті є розгляд проблемних аспектів соціального захисту працівників правоохоронних органів і вироблення на цій основі обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення законодавства у зазначеній сфері. З метою одержання найбільш достовірних наукових результатів у дослідженні використано систему принципів та підходів, яка побудована на всезагальних (філософсько-світоглядних), загальнонаукових та спеціально-наукових (юридичних та неюридичних) методах, насамперед логіко-семантичний метод, метод загальнонаукового аналізу, системно-структурний метод, метод контент-аналізу.

Результати. Одним із базових параметрів забезпечення повноцінного функціонування соціуму є гарантування безпеки загалом і особливо її соціальної складової. Забезпечення соціальної безпеки України здійснюється відповідно до Конституції України, загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, міжнародних договорів України, законів, нормативно-правових актів Президента України й Кабінету Міністрів України та ін. Законодавче забезпечення соціальної безпеки передбачає закріплення компетенції та відповідальності органів державної влади, координацію цілей, завдань, принципів, основних напрямів їх функціонування як елементів системи забезпечення соціальної безпеки. Одним із ключових механізмів забезпечення соціальної безпеки є правоохоронна діяльність уповноважених суб'єктів (правоохоронних органів). Серед широкого спектру визначень поняття «правоохоронний орган» у науковій і навчально-методичній літературі найбільш релевантним щодо предмету нашого дослідження бачиться наступне: утворена державою в особі Верховної Ради України, Президента України або Кабінету Міністрів України відповідно до конституційно-правових засад структурно відокремлена, юридично оформ-

лена частина державного апарату (колектив державних службовців), наділена державно-владними повноваженнями, які здійснюються у правових формах і правовими методами, а також матеріально-технічними і фінансовими ресурсами, необхідними для реалізації правоохоронної функції держави [4, с. 145].

С. Науменко розглядає систему правоохоронних органів через їх поділ на три групи: 1) основні, до яких належать: Національна поліція України, Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Державна фіскальна служба України, Державна прикордонна служба України, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, Державна кримінально-виконавча служба України; 2) суб'єкти управління правоохоронною діяльністю, а саме суди та прокуратура; 3) органи, які поряд з основною діяльністю реалізують певні правоохоронні функції: органи державного фінансового контролю, Національне агентство з питань запобігання корупції, Державна виконавча служба; органи рибоохорони, органи державної лісової охорони, управління державної охорони, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Національна гвардія, Державна міграційна служба, Державна екологічна інспекція, Державна санітарно-епідеміологічна служба, Державна архітектурно-будівельна інспекція [5, с. 7].

Як методологічний, так і науково-практичний інтерес становить відтак питання щодо дефініції поняття «працівник правоохоронного органу». О. О. Гудима та В. І. Фелик пропонують визначення поняття «працівник правоохоронного органу» як службової особи, що проходить службу в органах, які відповідно до закону реалізують правоохоронну функцію, не є військовослужбовцем та на яку не поширюється дія Закону України «Про державну службу» [6, с. 125]. О. М. Шармар зазначає, що працівник правоохоронного органу – це особа, що перебуває на службі в правоохоронному органі, у зв'язку з чим, залежно від обсягу наданих їй прав та покладених на неї обов'язків, постійно або тимчасово виконує правоохоронні або правозастосовні функції

[7]. Конституційний Суд України вважає, що поняття «працівник правоохоронного органу» необхідно визначати відповідно до розуміння ознак цього суб'єкта злочину лише за змістом його застосування у Кримінальному кодексі України [8]. Як доречно зазначає з цього приводу Н. В. Шміло, запропонований КСУ спосіб, який за своєю нормативною природою базується на методі системного аналізу закону про кримінальну відповідальність, доцільно застосовувати для вирішення поставленого завдання лише як додатковий, але в жодному разі не як основний [9, с. 154]. Колегія суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України у справі № 159/1383/17 наголосила, що при визначенні поняття «працівник правоохоронного органу» слід виходити не лише з того, виконує чи не виконує конкретний орган правоохоронну функцію, а й з комплексного аналізу норм Кримінального Кодексу України, рішень Конституційного Суду України та положень нормативно-правових актів, які регулюють правовий статус конкретного органу, де міститься вказівка, зокрема про здійснення цим органом правоохоронної функції [10]. Велика Палата Верховного Суду України до цього документального переліку, який підлягає комплексному аналізу, додала також повноваження працівника згідно з його посадовою інструкцією, які передбачають реалізацію правоохоронної функції, зокрема вжиття визначених законом превентивних заходів і заходів примусу, а також заходів, передбачених кримінальним процесуальним законодавством і законодавством про адміністративні правопорушення; законодавства про пенсійне забезпечення відповідної категорії працівника [11].

Отже, розглянувши поняття й номенклатуру правоохоронних органів України як різновиду суб'єктів щодо забезпечення права громадян на соціальний захист і поняття «працівник правоохоронного органу», звернемося, власне, до сфери соціального захисту працівників правоохоронних органів, адже, як зазначають А. Л. Калімбет та Є. І. Білокур, загалом визначення особливостей адміністративно-правового механізму державного

захисту працівників правоохоронних органів та виокремлення системи органів, які уповноважені забезпечувати державний захист працівників правоохоронних органів, відображатиме якість та ефективність публічного адміністрування [12, с. 40]. У науковій літературі під соціальним захистом розуміють комплекс заходів і засобів організаційно-правового та соціально-економічного характеру, які здійснюються публічними та/або приватними суб'єктами щодо забезпечення соціально безпечного існування людини як найвищої соціальної цінності та невід'ємного елемента суспільного буття, шляхом запобігання, зменшення або усунення соціальних ризиків, а також задоволення потреб людини у соціальній сфері [13, с. 19].

Як слушно зазначає В. В. Альошин, ефективність діяльності правоохоронних органів перебуває в прямій залежності від рівня соціального захисту їх працівників і членів сімей співробітників, під яким (соціальним захистом співробітників правоохоронних органів) дослідник розуміє систему правових відносин, які виникають між співробітниками правоохоронних органів і правоохоронними органами, іншими суб'єктами з приводу надання співробітникам і (або) членам їх сімей на основі нормативних правових актів і з коштів бюджету, а також інших джерел грошових виплат, натурального забезпечення і послуг при настанні соціальних випадків, що тягнуть за собою необхідність їх соціального захисту з метою забезпечення нормальних умов службової діяльності співробітників, а також компенсації підвищених психологічних і фізичних навантажень, службових обмежень і несприятливих наслідків настання соціальних випадків [14, с. 201, 205]. М. Л. Смолярова визначає соціальний захист працівників правоохоронних органів як систему заходів та соціальних пільг, що забезпечують задоволення матеріальними й духовними потребами та компенсують певні обмеження, встановлені законодавством щодо цих категорій працівників [15, с. 11].

Більшість законодавчих актів, які регулюють питання соціального захисту працівників правоохоронних органів, мають

схожі положення щодо нормування питань оплати праці, часу для відпочинку й відпусток, медичного забезпечення, виплати одноразової грошової допомоги тощо (так би мовити, соціальні «кошики», які різняться залежно від статусу відповідного правоохоронного органу), при цьому «заплутаність, відсутність систематизованих нормативних актів, суперечності між цими актами, визнання їх нечинними та незаконними органами судової влади спричиняють численні звернення до суду» [16, с. 97]. Тому цілком слушною видається позиція О. Й. Хомина та О. І. Бутрина, що прогалиною українського законодавства є відсутність єдиного законодавчого акта, який містив би в собі перелік структурних органів, що належать до правоохоронної системи, та передбачав і врегульовував всі необхідні соціальні гарантії для забезпечення адекватного рівня життя та соціального захисту працівників цих органів на підставі систематизації наявних положень щодо соціального захисту працівників правоохоронних органів [17, с. 134].

Висновки. Органи державної влади здійснюють (у межах своїх повноважень) державне регулювання соціальних процесів – вплив за допомогою різноманітних засобів (форм, методів) на розвиток соціальних відносин, умови життя й праці населення країни, а також соціальний захист громадян. На жаль, система соціального захисту в Україні досі належно не адаптована до функціонування за ринкових умов, вочевидь існує потреба в удосконаленні механізмів соціального захисту як населення загалом, так і працівників правоохоронних органів зокрема, особливо на тлі перманентної недостатності бюджетних асигнувань. Як на нормативному, так і загальносоціальному рівні таке вдосконалення передбачає фактичну, а не декларативну соціальну гарантованість конституційних прав і свобод працівників правоохоронних органів (т.зв «фонду» соціальних гарантій) з метою як нейтралізації негативних аспектів службової діяльності (професійних ризиків), так і підвищення престижу служби в правоохоронних органах.

Список використаних джерел:

1. Тицька Я. О. Роль правоохоронних органів у забезпеченні прав людини: теоретико-правовий аспект. *Держава та регіони. Сер. Право*. Запоріжжя: Гельветика, 2021. № 2 (72). С. 120–125.
2. Марущак Н. В. Правоохоронні органи: проблеми визначення. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2003. № 1(7). С. 7–12.
3. Суббот А. І. Соціальний захист працівників правоохоронних органів (поліції). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 8. С. 24–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2017_8_9. Дата звернення: 05.10.2024.
4. Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монографія. Дніпропетровськ: Ліра, 2015. 372 с.
5. Науменко С. М. Адміністративно-правові засади взаємодії експертних установ з правоохоронними органами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Суми, 2019. 20 с.
6. Гудима О. О., Фелик В. І. Визначення терміна «працівник правоохоронного органу» в юридичній науці та законодавстві України. *Юридичний бюлетень*. 2022. Вип. 26. С. 120–126.
7. Шармар О. М. Працівник правоохоронного органу, близькі родичі, члени сім'ї чи інші близькі йому особи як потерпілі від злочину, передбаченого ст. 345 КК України. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/caa9b727-5bc4-41fc-a2f7-40b0432a7fd2/content#:~:text=Працівник%20правоохоронного%20органу%20-%20це%20особа,1%20ст.> Дата звернення: 05.10.2024.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Кузьменка Віталія Борисовича щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 364 Кримінального кодексу України (справа щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби) № 10/рп-2012 від 18.04.2012. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 3. Ст. 47.
9. Шміло Н. В. Проблеми тлумачення поняття «працівник правоохоронного органу». *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. Вип. 16. С. 152–158.
10. Постанова Верховного Суду України у справі № 159/1383/17 від 25.10.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100579483>. Дата звернення: 05.10.2024.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 серпня 2023 р. у справі № 633/195/17. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/222273_velika-palata-verkhovnogo-sudu-rozjasnila-yak-viznachiti-chi-osoba-pratsvnikom-pravoookhoronnogo-organu. Дата звернення: 05.10.2024.
12. Калімбет А. Л., Білокур Є. І. Адміністративно-правове забезпечення державного захисту працівників правоохоронних органів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 45. С. 40–43.
13. Епель О. В. Система соціального захисту в Україні як чинник формування соціальної держави: стан, проблеми та стратегія розвитку: монографія. К.: Видавництво Людмила, 2023. 196 с. Бібліогр.: с. 139–186.
14. Альошин В. В. Поняття соціального захисту співробітників правоохоронних органів. *Юридичний вісник*. Одеса: Гельветика, 2021. № 2. С. 201–210.
15. Смолярова М. Л. Правовий та соціальний захист працівників правоохоронних органів: навч. посібник. Запоріжжя: Національний університет «Запорізька політехніка», 2019. 111 с.
16. Князькова Л. М. Деякі питання реалізації права на соціальний захист працівників органів внутрішніх справ. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 92–99.
17. Хомин О. Й., Бутрин О. І. Правова основа соціального захисту працівників правоохоронних органів України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2016. Випуск 2. С. 132–140.

References:

1. Tytska, Ya. O. (2021). Rol pravookhoronnykh orhaniv u zabezpechenni prav liudyny: teoretyko-pravovyi aspect [The role of law enforcement agencies in ensuring human rights: theoretical and legal aspect]. *Derzhava ta rehiony. Ser. Pravo*, (2(72)), 120–125 [in Ukrainian].
2. Marushchak, N. V. (2003). Pravookhoronni orhany: problemy vyznachennia [Law enforcement agencies: problems of definition]. *Aktualni problemy yurydychnoi nauky ta praktyky*, (1(7)), 7–12 [in Ukrainian].
3. Subbot, A. I. (2017). Sotsialnyi zakhyst pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv (politsii) [Social protection of law enforcement officers (police)]. *Biuletyn Ministerstva yustytysii Ukrainy*, (8), 24–27. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2017_8_9 [in Ukrainian].

4. Boniak, V. O. (2015). *Orhany okhorony pravoporiadku Ukrainy v suchasnomu vymiri: konstytutsiino-pravovi aspekt: monohrafiia* [Law enforcement bodies of Ukraine in the modern dimension: constitutional and legal aspect: monograph]. Lira [in Ukrainian].
5. Naumenko, S. M. (2019). *Administratyvno-pravovi zasady vzaiemodii ekspertnykh ustanov z pravookhoronnymy orhanamy* [Administrative and legal principles of interaction between expert institutions and law enforcement agencies]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Sumy [in Ukrainian].
6. Hudyma, O. O., & Felyk, V. I. (2022). Vyznachennia termina «pratsivnyk pravookhoronnoho orhanu v yurydychnii nautsi ta zakonodavstvi Ukrainy [The definition of the term “employee of a law enforcement agency” in legal science and legislation of Ukraine]. *Yurydychnyi biuletyn*, (26), 120–126 [in Ukrainian].
7. Sharmar, O. M. Pratsivnyk pravookhoronnoho orhanu, blyzki rodychi, chleny simi chy inshi blyzki yomu osoby yak poterpili vid zlochynu, predbachenoho st. 345 KK Ukrainy [An employee of a law enforcement agency, close relatives, family members or other persons close to him as victims of the crime provided for in Article 345 of the Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/caa9b727-5bc4-41fc-a2f7-40b0432a7fd2/content#:~:text=Працівник%20правоохоронного%20органу%20-%20це%20особа,1%20ст.> [in Ukrainian].
8. Rishennia u spravi za konstytutsiynym zvernenniam hromadianyna Kuzmenka Vitaliia Borysovycha shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhennia chastyny tretoi statii 364 Kryminalnogo kodeksu Ukrainy (sprava shchodo zastosuvannia kvalifikuiuchoi oznaky «pratsivnyk pravookhoronnoho orhanu» do pratsivnyka derzhavnoi vykonavchoi sluzhby) [The Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of Kuzmenko Vitaliy Borysovych regarding the official interpretation of the provisions of the third part of Article 364 of the Criminal Code of Ukraine (the case regarding the application of the qualifying sign “law enforcement officer” to an employee of the state executive service)], № 10/tp-2012. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, (3) [in Ukrainian].
9. Shmilo, N. V. (2024). Problemy tлумachennia poniattia «pratsivnyk pravookhoronnoho orhanu» [The problems of interpreting the concept of “law enforcement officer”]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*, (16), 152–158 [in Ukrainian].
10. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy u spravi № 159/1383/17 vid 25.10.2021 [Resolution of the Supreme Court of Ukraine in case No 159/1383/17 from 10/25/2021]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100579483> [in Ukrainian].
11. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 30 serpnia 2023 r. u spravi № 633/195/17 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court from August 30, 2023 in case No 633/195/17]. Retrieved from: https://jurliga.ligazakon.net/news/222273_velika-palata-verkhovnogo-sudu-rozlyasnala-yak-viznachiti-chi-osoba-pratsivnikom-pravookhoronnogo-organu [in Ukrainian].
12. Kalimbet, A. L., & Bilokur, Ye. I. (2020). Administratyvno-pravove zabezpechennia derzhavnoho zakhystu pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Administrative and legal provision of state protection of law enforcement officers]. *Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*, (45), 40–43 [in Ukrainian].
13. Epel, O. V. (2023). *Systema sotsialnoho zakhystu v Ukraini yak chynnyk formuvannia sotsialnoi derzhavy: stan, problemy ta stratehiia rozvytku: monohrafiia* [The system of social security in Ukraine as a factor in the formation of the social state: state, problems and development strategy: monograph]. Vydavnytstvo Liudmyla [in Ukrainian].
14. Aloslyn, V. V. (2021). Poniattia sotsialnoho zakhystu spivrobotnykiv pravookhoronnykh orhaniv [The concept of social security of law enforcement officers]. *Yurydychnyi visnyk*, (2), 201–210 [in Ukrainian].
15. Smoliarova, M. L. (2019). *Pravovi ta sotsialnyi zakhyst pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv: navch. posibnyk* [Legal and social protection of law enforcement officers: manual]. Natsionalnyi universytet «Zaporizka politekhnika» [in Ukrainian].
16. Kniashkova, L. M. (2021). Deiaki pytannia realizatsii prava na sotsialnyi zakhyst pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Some issues of implementation of the right of social security of employees of internal affairs bodies]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*, (2), 92–99 [in Ukrainian].
17. Khomyn, O. Y., & Butryn, O. I. (2016). Pravova osnova sotsialnoho zakhystu pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy [Legal basis of social security of law enforcement officers of Ukraine]. *Naukovi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Serii ekonomichna*, (2), 132–140 [in Ukrainian].